

Українська народна астрономія

Всесвіт для наших пращурів був однією-єдиною величезною домівкою. Людина сивої давнини відчувала єдність світу і намагалась облаштувати своє особисте життя, життя своєї родини, свого народу, виходячи з цієї всесвітньої єдності. Небесні світила — далекі й недосяжні — були для неї такими ж близькими, як і все те, що оточувало її на Землі. Очевидно, що до наших днів дійшли лише уламки колись єдиної картини небесного світу наших пращурів. Проте навіть ці, збережені народною пам'яттю фрагменти говорять про допитливість і високий духовний рівень наших предків.

Зоряне небо! З поконвіку воно супроводжувало земне життя наших пращурів. Ясним сонячним днем і погожою зоряної ночі, ранніми осінніми вечорами та весняними ранками небесні світила були разом з людиною, з її радощами й печальми, буднями і святами. Сьогодні вже важко встановити точно час, коли зоряне небо стало для наших предків і годинником, і компосом. Більше за те — стало їхньою пам'яттю, бо закарбувало вірування і знання давно зниклих з лиця Землі окремих людей і цілих народів. Небо перетворилося у своєрідне дзеркало — стало відображенням життя народу: котився небосхилом небесний віз, палахкотіли небесні стожари, бродила небесна квочка з курчатами, йшла до криниці Дівка з відрами...

Проте небо не завжди було привітним — воно посилало дощі і грози, наводило спеку та інші, на думку людини, напасті, а тому, безумовно, давнім українцям хотілось прихилити до себе його ласку, щоб мати густо кіп на полі, багато роїв у пасіці, багато ягнят, телят, лошат, щоб мороз не поморозив жита, пшениці і всякої пшениці, щоб у садку родило дерево, а у дворі плодилася птиця.

Небо здавалося давнім українцям то полем, то морем, то просто кленовим листком, на якому написані Сонце, Місяць і зорі; хмари здавались лісами, дібровами, скелями, ватагою овець; зорі — копами на полі, або листом на воді; Сонце — соколом; блискавка — терном або терновим вогнем.

Які небесні світила повсякчас спостерігалися у першу чергу нашими пращурами? Звісно — Сонце, Місяць і зорі. Саме ці світила й отримували власні назви.

Сонце — сила, що оживляє всю природу — видавалось нашим предкам мудрим, сивим дідом, статним воїном чи вродливим юнаком (парубком). Досить часто уявляли його у вигляді колеса. *"Колесом, колесом в гору Сонце йде..."* (з укр. народної пісні). Сонце було божеством (див. *Дажбог, Ярило, Купало*).

Місяць був одним із головних астрономічних символів наших пращурів. В Україні про Місяць народ казав: "Це — предок Дідух, а зорі — то його рідня". ►

Виокремили на зоряному небі праукраїнці й окремі сузір'я. До наших днів дійшли лише деякі з цих назв. Найвідоміша з них, звісно ж — *Великий Віз* — четверо коліс та троє коней (*семизір'я Великої Ведмедиці*) — з'явилася на зоряному небі наших пращурів у сиву давнину. Поява небесного Веза не була випадковою. Адже віз — важлива деталь побуту людини ще з кочових часів, а для хлібороба він — неодмінне знаряддя праці. За допомогою небесного Веза наші предки визначали час як у практичному плані (положення В.В. щодо горизонту), так і в філософському: "Між крайнім переднім конем (зоря η) і другим конем (зоря ζ) є маленька зірочка — вудила: коли вони переїдаються, тоді й кінець світу".

Сузір'я *Малої Ведмедиці* здавна в Україні носить назву *Пасіки*. Інколи його називають *Малим Возом* — дається взнаки схожість цього семизір'я з ковшем Великої Ведмедиці.

Сузір'я *Оріона* у праукраїнців отримало назву *Плуг, Граблі, Полиця, Ченіги*, а три зорі поясу Оріона — *Косарі*.

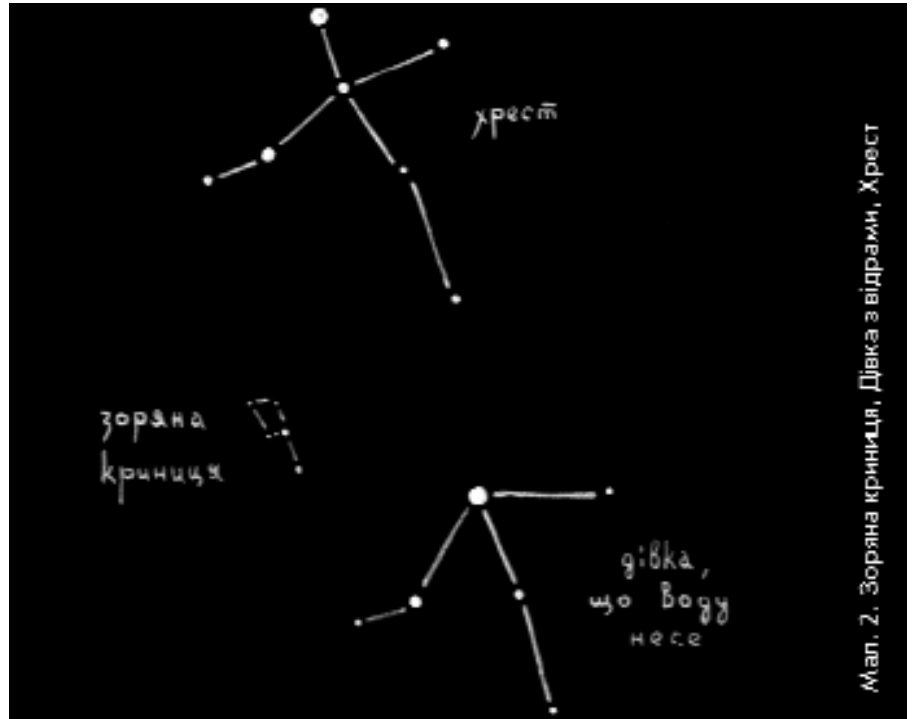
Одна з легенд говорить про те, що за часів царя Таргитая на землю Скіфії з неба впали золоті речі: плуг, ярмо, сокира і чаша. В Україні здавна існував культ золотого плуга і це, звісно, неспроста — хлібороб без плуга обійтися аж ніяк не міг! От і помістили наші пращури *Плуг* на зоряне небо, вибравши для цієї мети один з найвиразніших зоряних візерунків (офіційна назва сузір'я має грецьке походження).

Косарі отримали свою назву у зв'язку з тим, що ці зорі сходять вранці в пору сінокошу.

Сучасне сузір'я Орла в Україні мало назву — *Дівка з відрами*. Легко здогадатися чому — через зовнішню схожість

Мал. 1. Дівка з відрами

Мал. 2. Зоряна криниця, Дівка з відрами, Хрест

(мал. 1). А от не дуже виразне сузір'я *Дельфіна*, що міститься поруч з небесною Дівкою, слугувало праукраїнцям небесною *Криницею*. Саме до неї і йде по воду дівчина (мал. 2).

Було б дуже дивним, якби на зоряному небі наших пращурів не знайшлося

місця Пастуху. Одне з найвідоміших сузір'їв нашого неба, сузір'я *Волопаса* (найкращий час спостережень — весна), у наших пращурів — *Пастух* або ж *Пастух з гирлигою* (мал. 3). Небесний Пастух, мабуть, слідкує за небесним Биком-Тельцем. Офіційна назва сузір'я — *Телець* — має грецьке походження. В Україні воно отримало споріднену назву — Бик-Телець (Волос).

Ще одна яскрава група зір, що спостерігається в наших краях у будь-яку пору року, бо не заходить за обрій — сузір'я *Кассіопеї* — отримало назву *Борона*. У цій назві наші пращури увіковічили ще одне знаряддя праці хлібо-

роба. П'ять яскравих зір справді нагадують примітивну борону. Сучасним жителям міст, які у своїй більшості не мають уявлення про це знаряддя праці, п'ятизір'я Кассіопеї швидше нагадує літеру *W* з латинської абетки. ►

Мал. 3. Пастух

Нарешті, остання назва сузір'я, що дійшла до наших часів з далекого минулого, це праукраїнська назва сузір'я *Лебедя*. Найяскравіша його частина нагадує звичайнісінький хрест (мал. 4). Отож, мабуть, не довго думаючи, наші пращури й присвоїли цій групі зір назву *Хрест*. На зоряному небі сузір'я Хреста міститься посеред *Шляху в Київ*. Цей шлях — примітна деталь зоряного неба Землі. Більше за те, вона відома практично всім, але під назвою *Молочний Шлях*. Таку назву широка срібляста смуга, що перетинає зоряне склепіння від обр'ю до обр'ю, отримала від стародавніх греків. Український її відповідник, повторимо — Шлях у Київ, або (відоміший ніж перший) — *Чумацький Шлях* (мал. 5). Остання назва також легко "розшифровується". Доба чумакування залишила помітний слід в історії України, а про те, наскільки цей промисел був важливим для життя людини, власне, й говорить поява небесного Чумацького Шляху.

Про зорі у нашому народі здавна говорили так:

Зорі — діти Сонця і Місяця.

Ясне Сонце — то господина,

Ясень Місяць — то господар,

Ясні зірки — то його дітки.

Українська назва лише однієї-єдиної зорі збереглася у пам'яті народній до наших днів. Міститься ця зоря у сузір'ї *Візничого* і від стародавніх греків отримала назву — *Капелла*. Наші пращури називали її *Козою*. Дивовижним є те, що в перекладі з грецької мови Капелла — коза. Хто у кого запозичив назву, та й чи було це запозичення — залишається загадкою.

Наші пращури були уважними спостерігачами зоряного неба. Підтвердженням цього є й те, що вони виділили у сузір'ї Біка-Тельця окрему яскраву групу зір, назвавши її *Квочкою* (скупчення зір *Плеяди*). Про ці зорі говорили так: *"Квочка — одна велика, а коло неї штук сім-вісім меншеньких. Вона йде вперед, а за нею ті зорі купкою"*. Плеяди ще інакше називали: *Волосини, Волосожар, Курка, Баби*.

"Коли Плеяди з'являються на небі, то відмикають небо весняним дощам". У свій час Плеяди (Квочка, Баби) поділяли рік на дві частини: коли вони вперше сходять уранці — початок теплого періоду (літа), а коли вранці заходять — початок холодного періоду року (зими). Походження назви "Бабине літо", можливо, пов'язано саме з цим зоряним скупченням.

Найвідоміша українська назва скупчення Плеяди — *Стожари* — збереглась до сьогодні і часто вживається в поетичних творах, піснях тощо.

Свідчень щодо давніх назв планет Сонячної системи практично не лишилось. Єдина серед них (найяскравіша на зоряному небі) — планета Венера — мала назву *Зорі*, або ж *Вістунки*. В народній уяві Зоря на світанку ключем відмикає небесні ворота й випускає Сонце на небо.

Практично всі найяскравіші небесні світила, а також ви-

разні групи зір нашими пращурами обожнювались. Сонце, Місяць, окремі сузір'я набували рис того чи іншого Бога.

Род — звеличувався як бог над богами, творець Всесвіту і повелитель усього живого на Землі. Жив на небі, їздив на хмарах і всьому дарував життя: людям, звірам, птахам, риbam тощо. Він посилав на Землю благодатні дощі та зимові негоди; завідував водами, ріками, джерелами; управляв громами та блискавками.

Вшановували Рода 26 грудня, в час зимового сонцестояння.

Сварог — бог небесного вогню (з'явився в уяві наших пращурів на межі бронзового та залізного віків). Він дарував землеробам ковальське знаряддя, навчив їх розпикати в горнилі залізо та кувати з нього зброю. Сварог — батько Дажбога.

Дажбог — небесний бог Сонця та світла, син Сварога. Мав двох сестер: *Денницю* — *Світанкову зорю* та *Вечірницю* — *Вечірню зорю*. Малювали Дажбога світлим юнаком в оточенні сестер та семи сусідів — планет і семи вісників — комет. На бойових знаменах Дажбог зображався у вигляді променистого Сонця.

Коляда — бог пробудження Сонця від зимового сну з'являвся щороку 24 грудня у час зимового сонцестояння. Йому на зміну приходив *Ярило* — бог весняного Сонця. Уявляли Ярила юнаком з вінком весняних квітів на голові й з білою накидкою на плечах.

Купало — бог літнього Сонця. Його свято розпочиналось 23 червня, цебто в пору літнього сонцестояння.

А замикав це божественне коло *Світovid* — бог осіннього Сонця. Давні слов'яни зображали його у вигляді старця з чотирма обличчями.

Велес (Волос) був у наших пращурів богом Місяця. *"Поле не міряно, вівців не лічено, пастух — рогатий"* (укр. загадка). У цій загадці всі дійові особи вгадуються без особливих ускладнень. Можемо стверджувати, що Велес був передусім богом небесних стад — золотогривих і срібнокопитних, а через те і став опікуном стад земних.

І.Крячко